

Communicatieve taal! therapie voor kinderen

Marianne Rodenburg-van Wee | Josien Koopman | Chantal de Wit

uitgeverij
coutinho

Communicatieve taaltherapie voor kinderen

www.coutinho.nl/taaltherapie

Met de code in dit boek heb je toegang tot het beeldmateriaal uit het boek in digitale vorm, om uit te printen en te gebruiken bij de activiteiten. Om je studiemateriaal te activeren heb je onderstaande code nodig. Ga naar www.coutinho.nl/taaltherapie en volg de instructies.

Communicatieve taaltherapie voor kinderen

Marianne Rodenburg-van Wee

Josien Koopman

Chantal de Wit

uitgeverij | C
coutinho

bussum 2024

- • • Deze publicatie is mede tot stand gekomen dankzij een bijdrage uit het Damste-Terpstra Fonds en een bijdrage uit het door het Prins Bernhard Cultuurfonds beheerde D/M Fonds voor goed spreken.

© 2013 Uitgeverij Coutinho bv

Alle rechten voorbehouden.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan Stichting Reprorecht (www.reprorecht.nl). Voor de readerregeling kan men zich wenden tot Stichting UvO (Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, www.stichting-uvo.nl). Voor het gebruik van auteursrechtelijk beschermd materiaal in knipselkranten dient men contact op te nemen met Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, www.stichting-pro.nl).

Eertse druk 2013, vierde oplage 2024

Uitgeverij Coutinho

Postbus 333

1400 AH Bussum

info@coutinho.nl

www.coutinho.nl

Omslag: Ronald Boiten, Amersfoort

Illustraties binnenwerk en omslag: Iris Boter, Kampen

Noot van de uitgever

Wij hebben alle moeite gedaan om rechthebbenden van copyright te achterhalen. Personen of instanties die aanspraak maken op bepaalde rechten, wordt vriendelijk verzocht contact op te nemen met de uitgever.

ISBN 978 90 469 0378 0

NUR 896

Voorwoord

Communicatieve taaltherapie voor kinderen bestaat uit 123 uitgewerkte, op thema geordende activiteiten voor de logopedische behandeling van kinderen met een taalleefijd van 2;6 tot 6;0 jaar. De activiteiten zijn bedoeld voor de behandeling van kinderen met een specifieke of niet-specifieke taalontwikkelingsstoornis, al dan niet in combinatie met andere problematiek en/of meertaligheid. Ook kan het boek gebruikt worden voor kinderen met een taalachterstand. De activiteiten omvatten doelen voor het lexicon, de morfosyntaxis en de pragmatiek. Het boek is bedoeld voor logopedisten en logopediestudenten en kan met begeleiding van de logopedist eveneens gebruikt worden door leerkrachten, groepsleiders, remedial teachers en ouders.

Dit boek is ontwikkeld door logopedisten en gebaseerd op *Kinderen met taalontwikkelingsstoornissen* (Van den Dungen, 2007), waarin behandeldoelen en effectieve interventietechnieken voor taalgestoorde kinderen met een taalniveau van 0 tot 6 jaar zijn beschreven. De behandeldoelen voor lexicon, morfosyntaxis en pragmatiek hebben wij in het huidige boek praktisch uitgewerkt voor de kinderen met een taalleefijd van 2;6-6;0 jaar. Hierdoor kan de logopedist zonder veel voorbereidings-tijd een behandelsessie in een zo natuurlijk mogelijke context uitvoeren die voldoet aan de eisen ‘communicatief’ en ‘zeer doelgericht’.

Gedurende de ontwikkelingsperiode van vijf jaar was de feedback van collega's die meegelezen en meegedacht hebben onmisbaar. Als eerste willen wij Ellen Burger bedanken, die ons gedurende de afgelopen vijf jaar heeft begeleid en ondersteund bij het schrijven. Zonder haar hulp zou dit boek niet op deze manier tot stand zijn gekomen. Daarnaast willen wij Martina de Groot bedanken, die in het laatste jaar vele hoofdstukken heeft voorzien van nuttige en praktische feedback. Ook bedanken wij Nelleke den Boon, Liesbeth Schlichting, Marianne Verhallen en Sylvia Biacchini voor het mee-lezen. Tijdens de ontwikkelingsperiode zijn activiteiten uit het boek meerdere malen in de praktijk uitgeprobeerd. Alle

collega's, kinderen en ouders die hieraan meegeholpen hebben willen wij hartelijk bedanken.

De medewerkers van uitgeverij Coutinho willen wij bedanken voor het vertrouwen dat zij in ons hadden en in het bijzonder bedanken wij Michel van de Graaf voor de goede samenwerking en voor alle hulp.

Wij bedanken Iris Boter voor de prettige samenwerking en de prachtige tekeningen die zij voor het boek gemaakt heeft. Voor de tekeningen hebben wij subsidie toegekend gekregen van het Damsté Terpstra Fonds en het Prins Bernhard Cultuurfonds. Wij zijn het Prins Bernhard Cultuurfonds, de heer en mevrouw Damsté en de andere leden van het bestuur zeer dankbaar. Zonder deze subsidies had het boek niet tot stand kunnen komen, omdat de tekeningen hiervan een essentieel deel vormen.

Ten slotte willen wij onze partners, familieleden en vrienden bedanken, die altijd voor ons klaarstonden en ons de tijd en ruimte hebben gegeven om dit boek te schrijven.

Wij hopen met *Communicatieve taaltherapie voor kinderen* alle kinderen met taalontwikkelingsstoornissen een stapje verder te helpen doordat de logopedisten hiermee op een plezierige, communicatieve en doelgerichte manier de taaltherapie vorm kunnen geven.

*Chantal de Wit
Josien Koopman
Marianne Rodenburg-van Wee
september 2013*

Online studiemateriaal

Op www.coutinho.nl/taaltherapie vind je het beeldmateriaal uit het boek.

Communicatieve taaltherapie voor kinderen

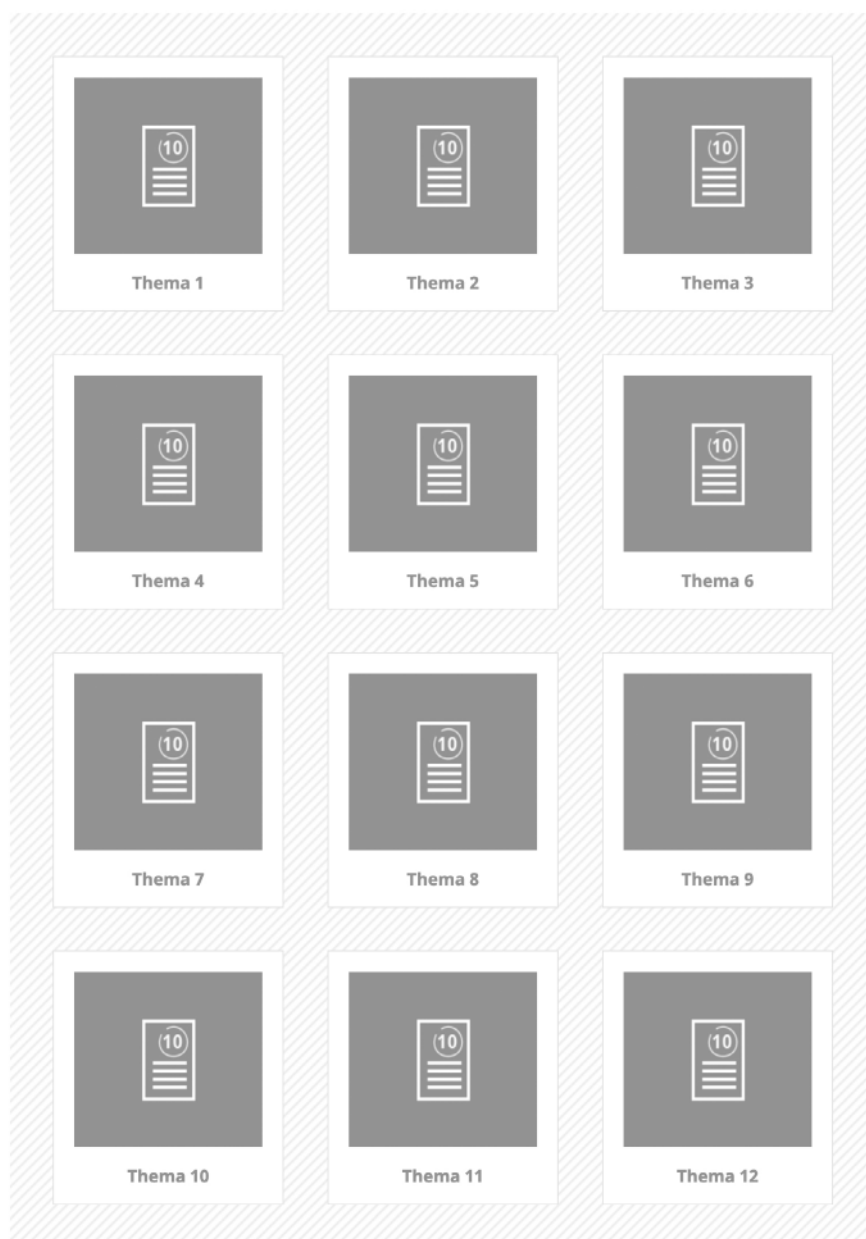
- > Studiemateriaal
- > Thema 1
- > Thema 2
- > Thema 3
- > Thema 4
- > Thema 5
- > Thema 6
- > Thema 7
- > Thema 8
- > Thema 9
- > Thema 10
- > Thema 11
- > Thema 12

Beeldmateriaal

Via deze website krijg je toegang tot het beeldmateriaal bij de activiteiten van de verschillende thema's uit het boek. Per activiteit kunnen de kleine afbeeldingen, overzichtsplaten en/of 'logische reeksen' in aparte bestanden gedownload worden. Deze bestanden kun je uitprinten voor gebruik bij de activiteiten.

De kleine afbeeldingen worden aangeboden in zowel pdf's als worddocumenten. Deze worddocumenten zijn knipvellen, met per A4'tje twaalf afbeeldingen in een tabel van drie bij vier. Na het printen kun je de afbeeldingen uitknippen en gebruiken, vaak in combinatie met de bijbehorende overzichtsplaat. Je kunt ook je eigen knipvellen samenstellen door de kleine afbeeldingen binnen de tabel in het document te verplaatsen, of door ze uit de oorspronkelijke documenten te knippen en in de lege tabel in dit document te plakken.

Klik op een thema om naar de pagina van het betreffende thema te gaan.

Inhoud

Inleiding 11

- 1.1 Het kiezen van behandeldoelen, thema's en activiteiten 11
- 1.2 Effectieve interventietechnieken voor kinderen met taalontwikkelingsstoornissen 13
- 1.3 Werken aan de uitbreiding van het lexicon 16
- 1.4 Werken aan de morfosyntaxis 17
- 1.5 Werken aan de pragmatiek 17
- 1.6 Verantwoording 18
- 1.7 Slotwoord 20

Uitgewerkte thema's 22

Thema 1 Lichaam 22

- 1.1 Het lichaam 22
- 1.2 Naar bed 23
- 1.3 In de badkamer 24
- 1.4 Foto's maken 25
- 1.5 Familiefoto bekijken 26
- 1.6 De pop opmaken 27
- 1.7 Uiterlijke kenmerken bekijken 28
- 1.8 Naar de kapper 30
- 1.9 Bewegingen uitvoeren 32
- 1.10 Ziek zijn 34
- 1.11 Een wond verbinden 36
- 1.12 Naar de tandarts 38
- 1.13 Een gebroken been 40

Thema 2 Eten en drinken 42

- 2.1 Picknicken 42
- 2.2 Fruit snijden en proeven 44
- 2.3 Afwassen en afdrogen 46
- 2.4 Tafel dekken 47
- 2.5 Koffie en thee drinken 48
- 2.6 Lekkernijen 50
- 2.7 Pannenkoeken bakken 52
- 2.8 Soep maken 54
- 2.9 In het restaurant 56
- 2.10 Barbecueën 58
- 2.11 De ijscoman 60

Thema 3 Dieren 62

- 3.1 Boerderij 62
- 3.2 Huisdier verzorgen 64
- 3.3 Hond uitlaten 66
- 3.4 Dierentuin 68
- 3.5 Eendjes voeren en vissen vangen 70
- 3.6 Paarden 72
- 3.7 Vogels 74

Thema 4 Huis 76

- 4.1 Huis inrichten 76
- 4.2 Opruimen 78
- 4.3 Schoonmaken 79
- 4.4 De was doen 80
- 4.5 Telefoongesprek voeren 82
- 4.6 Verhuizen 84
- 4.7 Behangen en schilderen 86
- 4.8 Huis of hut bouwen 88
- 4.9 De post 90
- 4.10 Huizen bekijken 92

Thema 5 Winkelen 94

- 5.1 Verswinkel groente & fruit 94
- 5.2 Kledingwinkel 96
- 5.3 Bakker 98
- 5.4 Boodschappenlijstje maken 100
- 5.5 Supermarkt 102
- 5.6 Spielgoedwinkel 104
- 5.7 Schoenenwinkel 106
- 5.8 Sieradenwinkel 108
- 5.9 Betalen 110
- 5.10 Winkelcentrum 112
- 5.11 Markt 114

Thema 6 Verkeer 116

- 6.1 Autorijden 116
- 6.2 De garage 118
- 6.3 De fietstocht 120
- 6.4 De trein 122
- 6.5 De bus 124
- 6.6 Het vliegtuig 126
- 6.7 De haven 128
- 6.8 Politie en boef 130
- 6.9 Het verkeersongeluk 132
- 6.10 De vuilniswagen 134
- 6.11 De brandweer 136
- 6.12 Wegwerkzaamheden 138

Thema 7 School 140

- 7.1 Teken en kleuren 140
- 7.2 Knippen en plakken 141
- 7.3 Verven en stempelen 142
- 7.4 Vouwen 144
- 7.5 Muziek maken 146
- 7.6 Poppenkast met de koning en koningin 148
- 7.7 Bouwhoek 150
- 7.8 Schooltje spelen 152
- 7.9 Knikkeren 154

Thema 8 Natuur 156

- 8.1 In het bos 156
- 8.2 Sneeuwpop maken 158
- 8.3 De bloementuin 160
- 8.4 De groentetuin 162
- 8.5 Zaadjes zaaien 164
- 8.6 Het weerbericht 166
- 8.7 Kijken op de thermometer 168
- 8.8 De ruimte 170

Thema 9 Sport 172

- 9.1 Zwemmen 172
- 9.2 Verstoppertje 174
- 9.3 Dansen 176
- 9.4 Parcours 178
- 9.5 Voetbalwedstrijd 180
- 9.6 Roeiwedstrijd 182

Thema 10 Vakantie 184

- 10.1 Koffer inpakken 184
- 10.2 Het strand 186
- 10.3 Wintersport 188
- 10.4 Tent opzetten 190
- 10.5 Verdwalen 192
- 10.6 Reisbureau 194

Thema 11 Feesten 196

- 11.1 Verjaardag vieren 196
- 11.2 Uitdelen 197
- 11.3 Verlanglijstje maken voor Sinterklaas 198
- 11.4 Sinterklaas en Zwarte Piet brengen cadeautjes 199
- 11.5 Paaseieren zoeken 200
- 11.6 Carnaval 202
- 11.7 Schminken 204
- 11.8 Kerstboom versieren 206
- 11.9 Kerststal inrichten 208
- 11.10 Kerstkaart maken 210
- 11.11 Oud en nieuw 212
- 11.12 Op kraamvisite 214
- 11.13 De bruiloft 216
- 11.14 De kalender 218

Thema 12 Vrije tijd 220

- 12.1 Speeltuin 220
- 12.2 Circus 222
- 12.3 Computeren 224
- 12.4 Bioscoop 225
- 12.5 Kermis 226
- 12.6 Ganzenbord 228
- 12.7 Pretpark 230
- 12.8 Piraten zoeken de schat 232

12.9	Soldaten en ridders	234
12.10	Bibliotheek	236
12.11	Toverdrank maken	238
12.12	Goochelshow	239
12.13	Museum	240
12.14	Concert	242
12.15	Toneelstuk	244

Bijlagen 247

1	Indexen morfosyntaxis	249
2	Indexen pragmatiek	261
3	Overzicht zinsstructuren TARSP	273

Bibliografie 277

Over de auteurs 279

Het boek *Communicatieve taaltherapie voor kinderen* richt zich allereerst op logopedisten en logopediestudenten. Logopedisten zijn opgeleid om taaltherapie te geven aan kinderen met taalontwikkelingsstoornissen. Een behandeling start met een diagnostisch onderzoek en een behandelplan. In Van den Dungen (2007) wordt beschreven hoe op een communicatieve, effectieve en doelgerichte manier behandeling gegeven kan worden aan kinderen met taalontwikkelingsstoornissen met een taalleeftijd van 0 tot 6 jaar. Het voorbereiden van een dergelijke behandeling kost echter veel tijd. Het doel van dit boek is de logopedist de mogelijkheid bieden om met weinig voorbereidingstijd een behandelsessie uit te voeren die gericht is op het uitbreiden van de taalvaardigheid van een kind. De behandeling die de logopedist aan de hand van dit praktijkboek geeft, sluit aan bij de dagelijkse belevenissen en handelingen van een kind en voldoet aan de eisen 'communicatief' en 'zeer doelgericht'. Dit praktijkboek richt zich op de uitbreiding van het lexicon, het uitbreiden en verbeteren van de morfosyntaxis en de pragmatische vaardigheden bij kinderen met specifieke en niet-specifieke taalontwikkelingsstoornissen met een taalniveau van 2;6 tot 6;0 jaar.

Allereerst zal hier een korte beschrijving gegeven worden van de werkwijze. Daarbij komt aan de orde hoe de activiteiten uit dit boek gebruikt kunnen worden en wat belangrijke aspecten zijn binnen de communicatieve taaltherapie. Er wordt beschreven op welke wijze behandeldoelen gekozen moeten worden en wat belangrijke overwegingen zijn bij het kiezen van thema's en activiteiten. Hierna zullen alle thema's kort besproken worden. Vervolgens worden effectieve interventietechnieken voor de behandeling van taalontwikkelingsstoornissen uitgelegd. De werkwijze rondom het lexicon, de morfosyntaxis en de pragmatiek komt per onderdeel aan de orde. Tot slot worden door ons gemaakte keuzes verantwoord.

Het praktijkgedeelte omvat twaalf thema's met onder elk thema zes tot vijftien activiteiten. In de activiteiten staat kort aangegeven welke materialen nodig zijn en hoe de activiteit uitgevoerd kan worden. Vervolgens zijn doelen voor het lexicon, de morfosyntaxis en de pragmatiek schematisch weergegeven. Bij verschillende activiteiten zijn afbeeldingen getekend die ter ondersteuning of ter aanvulling van de activiteit gebruikt kunnen worden. Een aantal afbeeldingen is in het boek afgebeeld en alle afbeeldingen zijn te vinden op de website van Coutinho, waarop ingelogd kan worden met het wachtwoord op p. 2 van dit boek. In de bijlagen zijn per thema indexen te vinden voor de morfosyntactische structuren en doelen voor pragmatiek. Op deze manier kan de logopedist gemakkelijk opzoeken in welke activiteiten bepaalde doelstructuren, communicatieve functies en conversatievaardigheden te vinden zijn.

1.1 Het kiezen van behandeldoelen, thema's en activiteiten

Werken aan de hand van doelen

Het doelgericht werken is binnen de taalbehandeling van groot belang. Volgens Leonard (1998) is taaltherapie het meest effectief als de logopedist weet aan welke doelen ze werkt, waardoor ze die doelen aan het einde van de behandeling kan evalueren. De taalaspecten die zorgen voor de meeste belemmering in de communicatie van het kind zullen vroegtijdig op een doelgerichte manier gestimuleerd moeten worden (Van den Dungen, 2007). Daarnaast is het van belang om de doelen te laten aansluiten bij het taalniveau van het kind. Met behulp van Van den Dungen (2007) kan een behandelplan opgesteld worden.

Door de taaldoelen in een zo natuurlijk mogelijke context aan te bieden worden de beste resultaten bereikt bij kinderen met taalontwikkelingsstoornissen (Leonard, 1998). Daarom is ervoor gekozen om in dit boek vele activiteiten uit te werken tot communicatieve taalbehandelingen. Hiermee kunnen taaldoelen ingebed worden in een zo natuurlijk mogelijke context.

Het kiezen van een thema en activiteit

Het uitgangspunt van dit boek is dat kinderen taal leren in interactie met volwassenen. De logopedist zal dan ook tijdens de behandeling interactie creëren waarin het kind uitgenodigd wordt tot communiceren. Er wordt gekozen voor een spelsituatie die het kind interessant vindt, die past bij zijn belevingswereld en waaraan het plezier beleeft (Van den Dungen, 2007). Taaltherapie is namelijk het meest effectief wanneer vanuit de interesse van het kind wordt gewerkt aan bepaalde doelen.

De keuze voor een bepaalde activiteit binnen een thema kan in overleg met ouders gemaakt worden. Voor een kind is het prettig wanneer de logopedist een thema kiest dat aansluit bij het seizoen of bij het onderwerp dat in de klas centraal staat. De logopedist kan ook voor een activiteit kiezen, omdat hiermee bepaalde doelen bereikt kunnen worden. Zo kan gekozen worden voor de activiteit 'bewegingen uitvoeren' als de nadruk moet liggen op het leren van werkwoorden of voor de activiteit 'het verkeersongeluk' als de communicatieve functie 'iemand waarschuwen' een belangrijk doel is.

Bij de keuze van een activiteit moet ook rekening gehouden worden met het spel- en cognitieve niveau van het kind. Wanneer een activiteit gekozen wordt waarin een rollenspel gespeeld moet worden dat te ingewikkeld is voor een kind, zal meer aandacht besteed worden aan het rollenspel en minder aan het leren van taal. Voor een kind dat nog niet toe is aan complexer rollenspel is het beter om te kiezen voor een activiteit waarin gehandeld wordt, zoals 'pannenkoeken bakken' of 'schoonmaken'. Niet alle thema's en activiteiten zijn geschikt voor alle kinderen. Er zijn activiteiten die meer aansluiten bij kinderen met een taalniveau tot 4;0 jaar en er zijn activiteiten die vooral geschikt zijn voor kinderen met een taalniveau vanaf 4;0 jaar. De thema's zijn geordend op complexiteit: de eerste thema's bevatten eenvoudige activiteiten en de latere thema's bevatten complexere activiteiten. Binnen de thema's zijn de activiteiten ook geordend op complexiteit: er wordt altijd gestart met eenvoudige activiteiten.

De activiteiten zijn zowel individueel als in groepsverband uit te voeren. Sommige activiteiten zijn vooral geschikt voor de individuele behandeling en andere activiteiten zijn uitermate geschikt om in een groepje uit te voeren. De activiteiten zijn gericht op de individuele behandeling, maar de logopedist kan ze eenvoudig aanpassen voor uitvoering in een groepje. Belangrijk is dan dat de kinderen ongeveer hetzelfde taalniveau hebben en dat aan hetzelfde doel gewerkt wordt.

Thema 1 Lichaam

Het thema 'lichaam' start met eenvoudige activiteiten, zoals 'het lichaam', 'naar bed' en 'in de badkamer'. Deze activiteiten zijn vooral geschikt voor kinderen met een woordenschatniveau tot 4;0 jaar. De morfosyntactische en pragmatische doelen in deze activiteiten zijn echter ook geschikt voor kinderen met een taalleef tijd tussen 4;0 en 6;0 jaar. Het thema bevat daarnaast complexere activiteiten die toepasbaar zijn voor alle taalleeftijden, zoals 'ziek zijn' en 'de kapper'. Activiteiten als 'naar de tandarts' en 'een gebroken been' hebben een uitgebreide introductie nodig met behulp van de overzichtsplaten, prentenboeken en/of foto's, zodat het kind de context begrijpt.

Thema 2 Eten en drinken

'Eten en drinken' is een thema waarin activiteiten worden beschreven die uit te voeren zijn met kinderen met taalleeftijden van 2;6 tot 6;0 jaar, zoals 'tafel dekken' en 'fruit snijden en proeven'. De activiteit 'in het restaurant' is geschikt voor kinderen met een taalleef tijd vanaf 4;0 jaar. Een activiteit als 'barbecueën' zal alleen gekozen worden wanneer deze past bij de beleving van het kind: voor een kind dat nooit barbecueet zal deze activiteit minder geschikt zijn. Activiteiten kunnen waar nodig aangepast worden. Wanneer het maken van couscous passender is dan het maken van soep is de logopedist vrij om de activiteit aan te passen. Er kunnen ook combinaties van activiteiten gemaakt worden. Zo kan 'de ijscoman' gekoppeld worden aan de activiteit 'het strand' in thema 10.

Thema 3 Dieren

In het thema 'dieren' komen diverse activiteiten rondom verschillende soorten dieren aan de orde. Activiteiten zoals 'de boerderij' en 'huisdier verzorgen' zijn voor alle taalleeftijden aan te passen. De activiteiten 'paarden' en 'vogels' zijn vooral geschikt voor kinderen met een taalleef tijd vanaf 4;0 jaar.

Thema 4 Huis

Activiteiten rondom het inrichten, schoonmaken en opruimen van het huis zijn geschikt voor alle taalleeftijden. Wanneer meer fantasie vereist wordt van het kind, bijvoorbeeld bij de activiteit 'de post' moet overwogen worden of een kind dit spelniveau goed aankan en of de activiteit voldoende aansluit bij zijn interesses en belevingswereld. Bij deze complexere activiteiten is per taalniveau aangegeven hoe ze vormgegeven kunnen worden.

Thema 5 Winkelen

'Winkelen' is een thema dat voor alle kinderen geschikt is, maar de activiteiten aan het einde van dit thema zijn vooral geschikt voor kinderen met een taalleef tijd vanaf 4;0 jaar. Op een vrij eenvoudige manier kan in dit thema een rollenspel rondom 'winkeltje' uitgespeeld worden, ook al bij kinderen met een taalleef tijd vanaf 2;6 jaar. 'Betalen' is als losse activiteit weergegeven, zodat alle doelwoorden, doelstructuren en pragmatiekdoelen rondom betalen goed weergegeven konden worden. Het betalen kan aan iedere activiteit in dit thema gekoppeld worden.

Thema 6 Verkeer

Ook de activiteiten in het thema 'verkeer' zijn zeer divers: van 'de fietstocht' en 'de trein' tot meer complexere activiteiten zoals 'politie en boef' en 'wegwerkzaamheden'. Bij de laatstgenoemde activiteiten is het belangrijk dat de nadruk ligt op de taaldoelen en niet op het leren van een bepaald spelniveau. Activiteiten binnen dit thema kunnen aan elkaar gekoppeld worden. Zo kan na

‘het verkeersongeluk’ de activiteit ‘de garage’ of een activiteit uit het thema ‘lichaam’, zoals ‘een gebroken been’, uitgespeeld worden.

Thema 7 School

De logopedist zal alleen voor activiteiten uit het thema ‘school’ kiezen wanneer dit echt nodig is. Vele woorden uit dit thema komen frequent aan bod in de klas of in peutergroepen. Voor een activiteit als ‘de bouwhoek’ kan bijvoorbeeld gekozen worden als het kind op school geregeld te maken heeft met conflictsituaties. Activiteiten uit dit thema kunnen ook gebruikt worden voor morfosyntactische en pragmatische doelen.

Thema 8 Natuur

Sommige activiteiten in het thema ‘natuur’ kunnen gemakkelijk aangepast worden aan de taalleeftijd van het kind. Suggesties daarvoor zijn beschreven bij de activiteiten. Zo kan de activiteit ‘het weerbericht’ worden vormgegeven door kinderen met een taalleeftijd van 2;6 tot 4;0 jaar te laten ervaren hoe het weer op dat moment is. Vanaf een taalleeftijd van 4;0 jaar kan het weerbericht uitgespeeld worden. De activiteit ‘de ruimte’ is alleen geschikt voor kinderen met een taalleeftijd vanaf 4;0 jaar. Activiteiten in dit thema kunnen door de logopedist gekoppeld worden aan activiteiten uit het thema ‘dieren’.

Thema 9 Sport

Het competitieve aspect binnen dit thema is niet altijd geschikt voor kinderen met een taalleeftijd onder 4;0 jaar. Per kind zal goed gekeken moeten worden of het competitieve aspect meegenomen wordt. Dit kan namelijk ook achterwege gelaten worden. Ten behoeve van de verwerving van de woorden staan er wel vele woorden rondom winnen en verliezen bij de leeftijd van 2;6-4;0 jaar. Bij een activiteit zoals ‘dansen’ moet goed bedacht worden of een kind dit motorisch aankan, anders komt de nadruk meer te liggen op het uitvoeren van bepaalde bewegingen dan op het leren van taal.

Thema 10 Vakantie

Het thema ‘vakantie’ bevat een aantal activiteiten die geschikt zijn voor alle taalleeftijden, zoals ‘koffer inpakken’ en ‘het strand’. Daarnaast bevat het thema complexere activiteiten die vooral geschikt zijn voor kinderen vanaf 4;0 jaar, zoals ‘het reisbureau’.

Thema 11 Feesten

Een deel van de activiteiten in het thema ‘feest’, zoals ‘verjaardag vieren’ en ‘kerstboom versieren’, kan worden aangepast per taalniveau. Activiteiten als ‘oud en nieuw’ en ‘de kalender’ zijn minder geschikt voor kinderen met een taalleeftijd beneden de 4;0 jaar. Het is ook hier van belang activiteiten te kiezen die bij het kind passen. Zo zou ‘de bruiloft’ alleen gekozen moeten worden als in de directe omgeving van het kind een bruiloft plaatsvindt.

Thema 12 Vrije tijd

De activiteiten bij het thema ‘vrije tijd’ zijn vooral geschikt voor kinderen met een taalleeftijd vanaf 4;0 jaar. Deze activiteiten liggen te ver af van de belevingswereld van kinderen met een lagere taalleeftijd. Van enkele activiteiten, zoals ‘de speeltuin’ en ‘de bioscoop’, kan wel een vereenvoudigde versie worden uitgevoerd.

1.2 Effectieve interventietechnieken voor kinderen met taalontwikkelingsstoornissen

Uit diverse studies blijkt dat kinderen met specifieke taalontwikkelingsstoornissen profiteren van taaltherapie. Broomfield en Dodd (2011) bevestigen dat zes maanden interventie significant meer effect heeft op taalbegrip, taalproductie en de spraak dan geen interventie. De duur en de intensiteit van de therapie spelen een rol in de mate van effectiviteit. Therapie die meer dan acht weken duurt is effectiever dan therapie die minder dan acht weken duurt (Law, Garrett & Nye, 2004). Wekelijkse grammaticale therapie gedurende acht weken is bovendien effectiever dan acht opeenvolgende dagen therapie (Smith-Lock et al., 2013).

In dit hoofdstuk worden technieken beschreven die van belang zijn bij het geven van communicatieve taaltherapie aan kinderen. Allereerst is interactieve en doelgerichte therapie van groot belang voor kinderen met taalontwikkelingsstoornissen. Daarnaast is het belangrijk dat er contexten en werkvormen gekozen worden die functioneel zijn: kinderen moeten de doelwoorden, grammaticale constructies en communicatieve functies ook echt nodig hebben (Fey, Long & Finestack, 2003). De activiteiten die in dit boek beschreven worden, voldoen aan bovengenoemde drie voorwaarden en zijn dan ook bruikbaar bij het doelgericht behandelen van kinderen met taalontwikkelingsstoornissen. Hieronder wordt allereerst ingegaan op de functionele context in de vorm van scripts en het werken met concreet materiaal. Daarna zullen het laten opvallen van taal, het herhalen van taal, het uitlokken van taal en het geven van feedback op taal worden beschreven.

Scripts als functionele context

Met behulp van scripts kan doelgericht gewerkt worden aan het uitbreiden van het lexicon en het ontwikkelen van morfosyntactische en pragmatische vaardigheden. Een script is een soort verhaaltje waarin een situatie uit het dagelijks leven wordt beschreven die bestaat uit samenhangende, opeenvolgende gebeurtenissen. Alledaagse gebeurtenissen hebben een redelijk vast script met een vaste volgorde van opeenvolgende gebeurtenissen. Ook speciale gebeurtenissen en uitjes hebben een script. Zo’n script kan in een behandeling uitgespeeld worden door middel van concreet handelen of een rollenspel. Op die manier ervaart een kind de nieuwe woorden, morfosyn-

tactische structuren of pragmatische vaardigheden in een functionele context. Daarnaast is het belangrijk om het kind in het spel te volgen. De logopedist kan spelelementen toevoegen, zodat taaldoelen voldoende aan bod komen. Doordat de scripts functioneel zijn en overeenkomen met werkelijke gebeurtenissen, bevorderen ze de generalisatie van de taaldoelen. Het kind kan de talige vaardigheden die tijdens een behandeling geleerd zijn toepassen wanneer de situatie zich in het echt voordoet. Iedere activiteit gaat uit van een script. Het script dat het uitgangspunt vormt is bij iedere activiteit beschreven. Vanaf een taalleef tijd van 4;0 jaar kunnen volgens Burger en De Groot (2007, in: Van den Dungen, 2007) in zo'n script ook onverwachte gebeurtenissen geïntroduceerd worden. Vaak vinden kinderen dit leuk en lokt het veel communicatie uit. Bij de beschrijving van de scripts in dit boek worden mogelijke onverwachte gebeurtenissen genoemd. Het staat de logopedist vrij om de scripts aan te passen en elementen toe te voegen.

Op basis van de scripts is gezocht naar passende doelwoorden en zijn functionele morfosyntactische structuren en pragmatische vaardigheden geformuleerd. Dit betekent niet dat andere doelwoorden, -structuren en vaardigheden niet passend zouden zijn. De logopedist kan andere doelen formuleren die ook in de activiteit passen.

Concreet materiaal als functionele context

Het gebruik van concreet materiaal is essentieel bij het uitvoeren van de activiteiten. Hierdoor kan het kind de doelwoorden echt ervaren en zijn alle doelen functioneler uit te voeren. Om woorden als zoet en zuur te leren binnen de activiteit 'fruit snijden en proeven' is echt fruit nodig: een kind leert deze woorden niet met behulp van afbeeldingen. Het ervaren staat dan ook voorop, het echte fruit moet worden bekeken en in stukken worden gesneden en kinderen moeten het voelen, ruiken en proeven. Ook wanneer de morfosyntaxis of pragmatiek het doel is, is het gebruik van concreet materiaal van belang. De activiteiten bevatten vele afbeeldingen, zowel kleine afbeeldingen als overzichtsplaten. Deze kunnen als aanvulling of ondersteuning van het concrete materiaal gebruikt worden. Ook kunnen de afbeeldingen ingezet worden om doelen te herhalen, bijvoorbeeld door een overzichtsplaat met doelwoorden in te kleuren of door de kleine afbeeldingen te gebruiken voor woordwebstructuren. Daarnaast kunnen de afbeeldingen gebruikt worden om een thema te introduceren of om mee te geven naar huis, zodat de doelen thuis herhaald kunnen worden.

Doelwoorden en doelstructuren op laten vallen

Kinderen met specifieke taalontwikkelingsstoornissen hebben veel moeite met het leren van nieuwe woorden en het verwerven van morfosyntactische structuren. De problemen in het woordleren lijken sterk samen te

hangen met problemen in de verwerking en de opslag van fonologische informatie, waardoor het niet lukt om fonologische representaties te vormen in het mentale lexicon (Keren-Portnoy, Vihman, DePaolis, Whitaker & Williams, 2010; Coady, Mainela-Arnold & Evans, 2013). Veel functiewoorden en morfologie zijn onbeklemd, waardoor ze minder opvallen en waardoor kinderen met specifieke taalontwikkelingsstoornissen moeite hebben om ze waar te nemen en te leren (Leonard, McGregor & Allen, 1992). Door taal op verschillende manieren te laten opvallen, wordt het leren van nieuwe woorden en doelstructuren bevorderd. Kinderen met specifieke taalontwikkelingsstoornissen blijken de taal bijvoorbeeld beter te begrijpen wanneer het *spreektempo* lager dan gemiddeld ligt (Montgomery, 2004; Ellis Weismer & Hesketh, 1996). Hierdoor krijgt het kind meer tijd om de taal te verwerken. Om kinderen met specifieke taalontwikkelingsstoornissen nieuwe woorden te leren produceren, kan door de omgeving het beste een normaal spreektempo worden gebruikt (Ellis Weismer, 2000). Op deze manier kan de fonologische woordvorm correct worden opgeslagen.

Het *benadrukken* van doelwoorden of doelstructuren blijkt effectief te zijn bij kinderen met specifieke taalontwikkelingsstoornissen. Het benadrukken van doelwoorden in een activiteit zal het kind helpen om deze woorden zelf te gaan gebruiken (Ellis Weismer & Hesketh, 1998). Het is daarnaast belangrijk om de doelwoorden of -structuren in zinnen aan te bieden. Zo kan een doelwoord als 'zaaien' in de activiteit 'zaadjes zaaien' in verschillende zinnen aan bod komen: 'Ik ga de zaadjes zaaien', 'Wil jij deze zaadjes even zaaien?' en 'Hier is nog plek om zaadjes te zaaien'. Door het doelwoord 'zaaien' in verschillende zinnen extra nadruk te geven, valt het meer op en zal het kind het gemakkelijker waarnemen. Door het in een syntactische context aan te bieden krijgt het kind syntactische informatie over het woord, waardoor het de betekenis gemakkelijker kan afleiden (Oetting, 1999).

Het benadrukken moet ook plaatsvinden bij het leren van morfosyntactische structuren. Wanneer in een activiteit zoals 'de kledingwinkel' een hulpwerkwoord met voltooid deelwoord het doel is (HwwVd), zal nadruk op dit deel van de zin moeten liggen: 'Ik heb een jurk gekocht' en 'Ik heb een trui gekocht'. Fey, Long en Finestack (2003) zijn van mening dat doelwoorden en doelstructuren het beste aangeboden kunnen worden in contrastzinnen, bijvoorbeeld: 'Ik wil niet naar een oerwoud, ik wil naar een eiland' (doelwoorden oerwoud en eiland in de activiteit 'reisbureau') en 'Ik ga niet huppelen, ik ga rollen' (hulpwerkwoord infinitief in de activiteit 'bewegingen uitvoeren'). Op deze manier kunnen doelwoorden of doelstructuren op een natuurlijke manier benadrukt worden. Volgens Leonard (2000) kan het doelwoord of de doelstructuur het beste aan het einde van de zin geplaatst worden. Het laatste woord in de zin wordt na-

melijk langer uitgesproken, waardoor het gemakkelijker waargenomen zal worden door het kind.

Ook *visuele ondersteuning* kan gebruikt worden om taal meer te laten opvallen. In de activiteiten kan gebruik gemaakt worden van concreet materiaal, plaatjes en gebaren, maar ook van mimiek en lichaamshouding. Dit helpt kinderen met taalontwikkelingsstoornissen de taal beter te begrijpen en de betekenis van doelwoorden beter op te slaan. Zo slaan kinderen met taalontwikkelingsstoornissen woorden beter op wanneer deze met een gebaar aangeboden worden (Bode & Knoors, 2003).

Herhalen van doelwoorden en doelstructuren

Naast het benadrukken van doelwoorden, morfosyntactische structuren en pragmatische doelen is *herhaling* essentieel. Uit verschillende onderzoeken blijkt dat kinderen met taalontwikkelingsstoornissen nieuwe woorden beter leren wanneer deze meerdere keren worden aangeboden. Kinderen met taalontwikkelingsstoornissen hebben twee keer zo veel aanbod nodig om nieuwe woorden te leren als kinderen met een normale taalontwikkeling (Gray, 2003). Om woorden of structuren herhaaldelijk aan te bieden moeten bepaalde handelingen of delen van het script in een activiteit herhaald worden. Hiervoor kunnen 'vrienden' ingezet worden: knuffels, poppen of kleine poppetjes die de activiteit ook uitvoeren of ondergaan. Zo kunnen vrienden naar de dokter gaan om onderzocht te worden in de activiteit 'ziek zijn'. Op deze manier kunnen doelen veelvuldig op een natuurlijke manier herhaald worden. In de uitvoering van de activiteit wordt vaak verwezen naar 'vrienden' om herhaling mogelijk te maken. Ook is het belangrijk dat de gestelde taaldoelen verspreid over meerdere dagen aangeboden worden, dus niet alleen tijdens de logopedische behandeling, maar ook in de thuissituatie en/of in de klas. Het leren van nieuwe woorden door herhaling en herhaald aanbod in meerdere contexten is voor kinderen met taalontwikkelingsstoornissen effectiever dan het leren van woorden in een enkele context (Riches, Tomasello & Conti-Ramsden, 2005). Het is daarom essentieel om ouders, leerkrachten en/of groepsleiders te betrekken in de uitvoering van de activiteiten. Veel activiteiten uit dit boek zijn daarvoor heel geschikt. Ouders kunnen bijvoorbeeld met hun kind naar de supermarkt gaan en tijdens deze activiteit de doelen laten terugkomen. Op die manier worden de doelen herhaald en dit is van belang voor de generalisatie. Naast het gebruik van de activiteiten in de thuissituatie kan TOLK 3 voor taalontwikkeling ingezet worden (Verheijden-Lels et al., in druk). Dit programma komt in het najaar van 2013 uit en richt zich op de generalisatie en de transfer van logopedische behandeldoelen naar de thuissituatie.

Uitlokken van doelwoorden en doelstructuren

Wanneer de taalproductie het doel is, zal de logopedist verschillende interventietechnieken moeten inzetten

om het kind de doelwoorden, doelstructuren of pragmatische vaardigheden zelf te laten gebruiken. Het is belangrijk dat dit op een plezierige en natuurlijke manier gebeurt, zonder dat er te veel druk op de communicatie wordt gelegd.

Wachten is een krachtige manier om het kind de beurt te laten nemen. Door na een vraag of opmerking verwachtingsvol te wachten, krijgt het kind de kans om te reageren. Hoe vaker een kind de beurt neemt, hoe meer het kind zegt en hoe meer kansen het heeft om de taal te ontwikkelen.

Het is ook belangrijk om *open vragen* te stellen die het kind kan beantwoorden en die de doelwoorden en doelstructuren uitlokken. Dit geeft het kind de mogelijkheid om de beurt te nemen en de doelwoorden en doelstructuren zelf te gebruiken. De logopedist zal het vragen stellen moeten afwisselen met het geven van informatie, zodat de activiteit geen vraaggesprek wordt, maar een gebalanceerde interactie waarin het kind zich op zijn gemak voelt.

De logopedist zal zelf model moeten staan tijdens de activiteiten door de doelwoorden of doelstructuren veelvuldig te *modelen*. Het effect van *modeling*, ook wel *focused stimulation* genoemd, is in verschillende studies aangetoond. Zo blijkt dat focused stimulation in combinatie met *recasting* effectief is bij grammaticale interventie bij kinderen met taalontwikkelingsstoornissen (Fey, Cleave, Long & Hughes, 1993; Leonard, Camarata, Pawtowska, Brown & Camarata, 2006; Smith-Lock, Leitao, Lambert & Nickels, 2013). Door veelvuldig modellen kan het kind het doelwoord of de doelstructuur overnemen. Wanneer het deze niet uit zichzelf imiteert, zal gevraagd moeten worden om imitatie. Het *imiteren* van doelwoorden of -structuren door het kind is van essentieel belang. Jonge kinderen hebben namelijk ervaring en oefening nodig met de productie van klanken om nieuwe woorden met deze klanken te kunnen verwerken en produceren. Peuters met een normale taalontwikkeling blijken nonsenswoorden met klanken die zij zelf al vaak gebruiken beter te kunnen nazeggen dan nonsenswoorden die klanken bevatten die zij nog niet vaak gebruiken (Keren-Portnoy et al., 2010). Het vermogen om 'nieuwe' woorden te produceren verbetert door de woorden vaker productief te oefenen. Omdat kinderen met taalontwikkelingsstoornissen problemen hebben met het fonologisch geheugen en de opslag van fonologische informatie is imitatie van de doelwoorden van groot belang. Uiteindelijk is imitatie alleen niet genoeg. Voor generalisatie is het belangrijk dat het kind gestimuleerd wordt om de doelwoorden of -structuren ook in het dagelijks leven toe te passen.

Feedback geven op doelwoorden en doelstructuren

Op verschillende manieren kan feedback gegeven worden op de uitingen van het kind tijdens het uitvoeren van de activiteiten. Zo kan de logopedist de uiting *recasten* door de uiting van het kind te herhalen op een gramma-

ticaal correcte manier. Zo krijgt het kind op een positieve manier de bevestiging dat zijn boodschap begrepen is en hoort het zijn uiting op correcte wijze. Hierdoor kan het zijn uiting vergelijken en vervolgens verbeteren. Recasting is effectief voor kinderen met specifieke taalontwikkelingsstoornissen (Leonard et al., 2006; Smith-Lock et al., 2013). Kinderen met taalontwikkelingsstoornissen hebben echter veel meer *recasts* nodig dan kinderen met een normale taalontwikkeling (Fey et al., 1993). Kinderen met taalontwikkelingsstoornissen gaan meer vooruit wanneer doelgericht gewerkt wordt aan afgebakende grammaticale doelen dan wanneer alle uitingen van een kind op correcte wijze worden herhaald (Yoder, Molfese & Gardner, 2011). Wanneer gewerkt wordt aan grammaticale doelen in de activiteiten worden doelstructuren gemodeld en uitingen van het kind gecast die passen bij de doelen.

Een andere manier van feedback geven is expanderen. Deze vorm lijkt op recasting, maar naast het grammaticaal correct teruggeven van de uiting van het kind wordt deze hier ook uitgebreid. Dit kan op twee manieren. De uiting kan semantisch uitgebreid worden, waardoor het kind meer informatie over de inhoud van een woord of een onderwerp krijgt. Ook kan de uiting syntactisch uitgebreid worden. De uiting van het kind wordt dan grammaticaal complexer gemaakt door er één of twee morfemen aan toe te voegen.

Ten slotte kan de logopedist metalinguïstische feedback geven op de uitingen van het kind. Door het kind contrastieve correcties ('Dat is geen trein, dat is een tram') te geven, leert het nevenschikkende relaties tussen woorden ontdekken. Ook kunnen door deze contrastieve feedback woordbetekenissen verduidelijkt worden en relaties tussen woorden gelegd worden (Fey, Long & Finestack, 2003). Het expliciet reflecteren op woordbetekenissen en woordvormen kan pas ingezet worden wanneer een zekere mate van metalinguïstisch bewustzijn ontwikkeld is. Volgens Schaerlaekens (2000) ontwikkelt dit bewustzijn zich in de differentiatiefase vanaf 3;0 jaar. Een expliciet metalinguïstisch bewustzijn ontwikkelt zich echter pas vanaf ongeveer 5;0 jaar. Bij kinderen met stoornissen in de gehele taalontwikkeling zal dit bewustzijn zich meestal pas later ontwikkelen. Het expliciet reflecteren zal voor een taalleeftijd van 2;6-5;0 jaar vaak nog een stap te ver zijn, maar dit verschilt per kind. Vanaf een taalleeftijd van 5;0 jaar kan de logopedist samen met het kind expliciet reflecteren op woordbetekenissen en woordvormen. De logopedist zal moeten overwegen voor welk kind het expliciet reflecteren al wel geschikt is en voor welk kind nog niet.

1.3 Werken aan de uitbreiding van het lexicon

Kiezen van doelwoorden

In de activiteit worden per taalleeftijd tien tot achttien woorden genoemd. Deze kunnen niet allemaal worden aangeboden in één behandeling. De logopedist zal moeten bepalen welke woorden belangrijk zijn voor het kind dat zij behandelt. Zij kiest woorden die hoogfrequent zijn, voldoende vaak voorkomen in de taalomgeving van het kind en nuttig zijn voor het kind (Verhallen & Verhallen, 1994). Volgens Burger en De Groot (2007, in: Van den Dungen, 2007) kunnen per script zes tot tien doelwoorden gekozen worden. Een kind met een taalontwikkelingsstoornis zal nooit zoveel woorden leren als een kind met een normale taalontwikkeling. Hiermee zal de logopedist rekening moeten houden. Het is belangrijk om naast zelfstandige werkwoorden ook voldoende werkwoorden, bijvoeglijke naamwoorden en bijwoorden aan te leren. Burger en De Groot (2007, in: Van den Dungen, 2007) geven aan dat per tien doelwoorden vier werkwoorden en/of bijvoeglijke naamwoorden/bijwoorden gekozen moeten worden. Door nieuwe woorden te koppelen aan bekende woorden zullen ze gemakkelijker geleerd worden. Daarom is het belangrijk om naast de doelwoorden ook bekende woorden te selecteren.

De woorden in de woordenlijst zijn gebaseerd op de receptieve woordenschat. De logopedist bepaalt op basis van de aard en ernst van de woordenschatproblematiek welke woorden receptief en productief aangeleerd moeten worden.

Aanbieden van doelwoorden

Voor het basisonderwijs is beschreven hoe op een systematische wijze aan woordenschat gewerkt kan worden (Van den Nulft & Verhallen, 2009). Deze manier is gebaseerd op het viertaktmodel van Verhallen en Verhallen (1994), dat ook gebruikt kan worden bij de uitvoering van de activiteiten in dit boek. In dit model wordt gestart met de voorbereiding van de activiteit om de interesse van het kind voor een thema te wekken. In deze voorbereiding kunnen bekende en nieuwe woorden rondom het thema aan bod komen. Vervolgens zal de betekenis van de doelwoorden verduidelijkt moeten worden. Dit wordt het semantiseren genoemd. De woorden moeten semantisch goed bij elkaar passen, wat het geval is bij de woordenlijsten in de activiteiten. Het is belangrijk dat de relaties tussen de woorden duidelijk worden, bijvoorbeeld door de doelwoorden in de activiteit met nadruk aan te bieden en ze zo te koppelen aan handelingen in de context. Het gebruik van concreet materiaal is hierbij erg belangrijk. Woorden moeten echt ervaren worden door te voelen, ruiken, horen, zien en doen. Daarnaast kan de betekenis van de woorden verbaal worden uitgelegd. Hierbij is het zinvol om contrasten te gebruiken. Nadat de activiteit uitgevoerd is kunnen woordwebstructuren gebruikt worden om de doelwoorden te herhalen en de

relaties tussen de woorden te verduidelijken. Voorbeelden van deze woordwebstructuren zijn een woordveld, een woordparachute, schema's met tegenstellingen en woordtrappetjes. Door het gebruik hiervan ontstaan steeds meer hiërarchische relaties tussen woorden, waardoor er meer structuur komt in het mentale lexicon van het kind. Voor kinderen met taalontwikkelingsstoornissen is het semantiseren essentieel, omdat hun semantisch netwerk vaak minder hecht is. Er bestaan minder en zwakkere verbindingen tussen de woorden.

Na het semantiseren moeten de woordbetekenis en de woordvorm ingeslepen worden in het geheugen, ook wel het *consolideren* genoemd. Woorden zullen veelvuldig herhaald moeten worden, bijvoorbeeld door ze in de activiteit al herhaaldelijk aan te bieden of met behulp van de woordwebstructuren. Het lezen van een prentenboek en het bekijken of inkleuren van afbeeldingen of overzichtsplaten rondom de doelwoorden zijn andere manieren om de woorden te herhalen. Volgens Verhallen en Verhallen (1994) moeten woorden bij kinderen met een normale taalontwikkeling zeven keer herhaald worden om te beklijven. Kinderen met taalontwikkelingsstoornissen hebben wel twee keer zo veel aanbod en oefening nodig (Gray, 2003). Tijdens de herhaling is het belangrijk dat het kind de doelwoorden die productief geleerd moeten worden oefent. De woorden moeten meerdere keren uitgelokt worden, want hoe vaker een woord opgehaald en geproduceerd wordt, hoe sterker de verbinding tussen de betekenis en de woordvorm wordt en hoe gemakkelijker het woord opgehaald kan worden uit het mentale lexicon. Wanneer een kind het woord niet spontaan gaat gebruiken zal de logopedist imitatie moeten uitlokken. Productie van de doelwoorden is essentieel (Keren-Portnoy et al., 2010). Het is belangrijk dat de uitlokking en/of imitatie op een natuurlijke manier gebeurt.

Ten slotte zal *gecontroleerd* moeten worden of het kind de woorden onthouden heeft, zowel receptief als productief. Dit kan gedaan worden door het kind een vraag te stellen of opdrachten te geven. Productief kan de logopedist bijvoorbeeld een aanvulzin geven of met opzet een woord verkeerd benoemen. Voor meer en gedetailleerdere informatie over het viertaktmodel wordt verwezen naar Verhallen & Verhallen (1994) en Van Den Nulft & Verhallen (2007).

De woordenschatlijsten in de activiteiten kunnen aangevuld worden met woorden die belangrijk zijn voor het kind. De lijsten zijn bijvoorbeeld gebaseerd op kinderen die het Nederlands verwerven als eerste taal. Het is belangrijk om met de ouders van kinderen die het Nederlands verwerven als tweede taal te bepalen welke woorden vanuit hun achtergrond en cultuur belangrijk zijn voor het kind. Activiteiten kunnen ook aangepast worden aan de cultuur van het kind. Zo kan Kerstmis in een activiteit worden vervangen door het Suikerfeest.

1.4 Werken aan de morfosyntaxis

Kiezen van morfosyntactische doelen

Het is belangrijk om bij de keuze van de morfosyntactische doelen aan te sluiten bij het niveau van het kind. Daartoe kan een inventarisatie worden gemaakt van de structuren die het kind gebruikt. Per activiteit kunnen één of twee doelstructuren gekozen worden. De logopedist kan op basis van het gekozen morfosyntactisch doel een activiteit zoeken waarin dit doel voorkomt. In de index achter in het boek wordt per thema aangegeven in welke activiteit een bepaalde doelstructuur te vinden is. Een andere mogelijkheid is om vanuit een thema of activiteit een doelstructuur te kiezen die aansluit bij het niveau van het kind.

Aanbieden van doelstructuren

Het is belangrijk dat een doelstructuur herhaaldelijk aangeboden wordt, zodat een kind deze veelvuldig hoort. Daarom zijn in de doelstructuren waar nodig twee opties gegeven, zoals 'Ik wil die appels/deze bananen'. In de meeste gevallen zijn meerdere opties mogelijk. Door woorden in de doelstructuur te vervangen, kan de doelstructuur op een natuurlijke manier herhaaldelijk aangeboden en geoefend worden. Een andere manier om de doelstructuur te oefenen is door meer materiaal en/of meerdere vrienden te gebruiken in een activiteit. Zo kunnen bij de activiteit 'een wond verbinden' een heleboel vrienden verbonden worden. Op die manier kunnen doelstructuren als 'Ik heb pijn' en 'Waar heb je pijn?' veelvuldig herhaald en geoefend worden. Doelstructuren moeten per behandeling tien tot twintig keer aangeboden worden (Fey & Proctor Williams, 2000).

Tijdens de activiteit modelt de logopedist de doelstructuur veelvuldig, waarbij ze gebruikmaakt van een rustig spreektempo en nadruk legt op het belangrijkste onderdeel van de doelstructuur. Na het modelen kunnen de logopedist en het kind van rol wisselen, zodat het kind de doelstructuren kan gaan gebruiken. De logopedist zal het daartoe moeten stimuleren door verwachtingsvol te wachten, een uitnodigende vraag te stellen of imitatie uit te lokken. Wanneer een kind de doelstructuur produceert, zal de logopedist deze moeten herhalen op een grammaticaal correcte manier (recasten) en waar nodig zal zij de doelstructuur moeten expanderen. Als blijkt dat de doelstructuur te makkelijk of te moeilijk is zal de logopedist de doelstructuur moeten vereenvoudigen of complexer moeten maken.

1.5 Werken aan de pragmatiek

Kiezen van pragmatiekdoelen

Volgens Van den Dungen (2007) hoeven doelen voor pragmatiek bij kinderen met een taalniveau vanaf twee jaar alleen gekozen te worden als uit systematische ob-

servatie blijkt dat het kind hiermee ernstige problemen heeft. Vaak hebben andere taalaspecten een hogere prioriteit, zoals het lexicon en de morfosyntaxis. Wanneer er ernstige problemen zijn met bepaalde pragmatische vaardigheden is het van belang om doelen te kiezen op basis van de behoefte en het niveau van het kind. Belangrijk is dat gekeken wordt welke functie een kind het meest nodig heeft in de communicatie.

Aan de hand van de index per thema kan gekeken worden in welke activiteiten de pragmatiekdoelen voorkomen. Per behandeling kan één pragmatisch doel behandeld worden.

Doelen die niet in de activiteiten voorkomen

Hoofddoel: Het kind neemt en geeft verbaal de beurt

- Het kind reageert gemiddeld tweemaal op drie verbale beurtkansen van de verzorger (2;0).
- Het kind reageert eerder op vragen dan op uitnodigende verbale beurtkansen van een volwassene (2;0).
- Het kind gebruikt gemiddeld 1,4 zin per beurt (4-5).
- Het kind gebruikt gemiddeld 1,7 zin per beurt (5-6).

Hoofddoel: Het kind introduceert en handhaaft een topic binnen en buiten het hier en nu

- Het kind praat in een STAP-gesprek met een vreemde tien minuten over topics buiten het hier en nu (4-5).

Hoofddoel: Het kind houdt rekening met de luisteraar

- Het kind geeft in gesprek met zijn ouders, die de achtergrond van zijn gespreksthema's kennen, de juiste hoeveelheid informatie (4;0).
- Het kind sluit in een gesprek meestal aan bij de voorafgaande informatie (4-6).

In iedere activiteit zijn enkele communicatieve functies en waar mogelijk een doel voor de conversatie opgenomen. Alle communicatieve functies (interactie, controle, expressie en representatie) vanaf een productieleeftijd van 2;0 jaar komen meerdere keren voor in de activiteiten. De conversatievaardigheden die niet opgenomen zijn in de activiteiten zijn vrij algemeen of niet goed toe te passen (geven en nemen van de beurt, rekening houden met de luisteraar, STAP-gesprek). De logopedist kan deze vaardigheden zelf aan een activiteit koppelen wanneer dit van belang is voor het kind. In het kader hierboven worden de vaardigheden genoemd die niet voorkomen in de activiteiten.

Aanbieden van communicatieve functies en conversatievaardigheden

Bij ieder doel wordt kort beschreven hoe het geoefend kan worden. Vaak staat daarbij schuin gedrukt wat de logopedist en/of het kind zouden kunnen zeggen. Het doel

zal in opeenvolgende behandelingen meerdere keren in verschillende contexten moeten terugkomen. Hiervoor kan naast de beschreven activiteiten uit dit boek ook gebruikgemaakt worden van de situaties uit het boek *Kinderen beter leren communiceren* (Kingma-van den Hoogen, 2010). De doelen zullen ook in de thuissituatie en/of in de klas herhaald moeten worden. Dit is van belang voor generalisatie. In de meeste gevallen zal een deel van een script nagespeeld worden. Het doel 'kind vraagt wat een ander wil of van plan is' (3;0) kan bijvoorbeeld aan bod komen in de activiteit 'de bakker' in het thema 'winkelen'. In het script is beschreven dat de bakker de klant kan vragen wat deze wil kopen: 'Wat wil je?' Alleen dit gedeelte van het script zal dan uitgespeeld worden. Het is belangrijk dat de logopedist eerst model staat en de communicatieve functie veelvuldig modelt. Anders zal het kind de functie niet overnemen. Na het modelen kunnen kind en logopedist van rol wisselen, waarbij het kind de rol van bakker op zich neemt. Herhaling van een functie of vaardigheid is zeer belangrijk. In de activiteit van de bakker kunnen bijvoorbeeld meerdere vrienden iets kopen. Een andere mogelijkheid is om één of meerdere volwassenen of kinderen te laten meedoen in het script. De logopedist kan dan bij het kind zitten en het helpen om de functie of vaardigheid te gebruiken door de zin in te fluisteren of door de eerste woorden van de zin aan te bieden. Essentieel is dat wanneer het kind de functie gebruikt en vraagt wat de ander wil, de gesprekspartner direct antwoord geeft. Op die manier ervaart het kind direct dat de ander zijn vraag heeft begrepen. Bij de pragmatische doelen zal een zin gekozen moeten worden die aansluit bij het morfosyntactische niveau van het kind. Wanneer de zin te moeilijk is, zal het kind de functie niet overnemen. Ook is het mogelijk om een combinatie te maken van een pragmatisch en morfosyntactisch doel.

1.6 Verantwoording

Lexicon

Doelen voor het lexicon zijn in de activiteiten weergegeven in tabellen, geordend op leeftijd. Er zijn lijsten met woorden die geleerd worden tussen de 2;6-4;0, 4;0-5;0 en 5;0-6;0 jaar. Deze zijn gebaseerd op de receptieve woordenschatlijsten uit Van den Dungen (2007), die weer zijn opgesteld op basis van de streeflijst woordenschat voor zesjarigen (Schaerlaekens, Kohnstamm & Lejaegere, 1999) en de woordenlijsten van Schrooten en Vermeer (1994). In de activiteiten is ook een lijstje weergegeven met woorden die beneden de 2;6 jaar worden geleerd, zodat de logopedist weet welke woorden al gekend zouden moeten zijn (receptief). Deze woorden komen uit de receptieve lijsten van Van den Dungen (2007) en zijn gebaseerd op het onderzoek van Zink en Lejaegere (2002). De woorden in de woordenschatlijsten van de activitei-

ten zijn gekozen op basis van de volgende punten:

- De woorden moesten functioneel zijn binnen de activiteiten en contexten.
- De woorden moesten een semantische samenhang hebben, zodat het kind semantische netwerken kan opbouwen. Daarnaast moesten er nevenschikkingen, tegenstellingen, bovenschikkingen en onderschikkingen in voorkomen.
- De woorden moesten herhaaldelijk aangeboden kunnen worden.
- De woorden moesten hoogfrequent zijn (Verhallen & Verhallen, 1994).

In alle activiteiten hebben wij 90 procent van de woorden uit de lijsten van Van den Dungen kunnen verwerken. Woorden die niet voldeden aan bovenstaande punten zijn verwijderd, evenals woorden die te moeilijk, te makkelijk of verouderd waren, afleidingen zoals 'blijheid' en samenstellingen zoals 'morgenochtend'. Deze keuzes zijn gemaakt op basis van onze eigen kennis en op die van de meelezers. Woorden die door ons gemist werden zijn toegevoegd. Ten slotte is ervoor gekozen om de meeste functiewoorden op te nemen in de morfosyntaxis, zoals hulpwerkwoorden, voornaamwoorden en voornaamwoordelijke bijwoorden.

De woordenlijsten in de activiteiten zijn op volgorde van het script en/of semantisch geordend. Op deze manier is het voor de logopedist gemakkelijk om de woorden op een logische wijze met elkaar te verbinden. In de woordenlijsten zijn woordcontrasten meestal naast elkaar gezet (bijvoorbeeld 'laag – hoog'). Daarnaast zijn woorden die bij elkaar horen ook vaak naast elkaar gezet (bijvoorbeeld 'rem (zn) - remmen (ww)'). Wanneer nodig zijn de woordsoorten erachter gezet. Wanneer er synoniemen voorkomen in de woordenlijsten zijn deze op de volgende manier naast elkaar gezet: 'glimmen/glanzen'. De logopedist kan een van deze woorden kiezen of beide gebruiken, wanneer zij dat nodig acht. Als een woord meerdere betekenissen kan hebben is wanneer nodig een verduidelijking gegeven na het woord (bijvoorbeeld 'schat (rijkdom)').

Morfosyntaxis

Doelen voor de morfosyntaxis zijn gebaseerd op de TARSP-procedure (Taal Analyse Remediëring en Screening) van Schlichting (1995). Vanuit deze procedure zijn zeven ontwikkelingsniveaus voor de grammatica vastgesteld. De activiteiten in dit praktijkboek omvatten TARSP-niveaus III t/m VII. Deze niveaus passen bij een kalenderleeftijd van 2;0 tot 4;5 jaar en hebben een wat lager taalniveau dan het lexicon, omdat de morfosyntaxis bij kinderen met taalontwikkelingsstoornissen vaak meer vertraagd is dan de andere taalaspecten (Leonard, 2000; Rice, Wexler & Cleave, 1995).

De doelen die in de activiteiten aan bod komen behoren tot de differentiatiefase. Zinnen van drie tot zes zinsde-

len, neven- en onderschikkende zinnen, woordgroepen, verbindingswoorden, voornaamwoorden en vervoeging van werkwoorden, zelfstandige naamwoorden en bijwoorden komen aan bod. De keuze voor de doelstructuren is tot stand gekomen door te bepalen welke structuren functioneel zijn in een activiteit. Er is gekeken welke zinnen tijdens een activiteit op een natuurlijke manier herhaaldelijk gebruikt kunnen worden. Op die manier zullen doelstructuren het beste geleerd worden (Fey, Long & Finestack, 2003). Alle doelstructuren komen veelvuldig voor in meerdere activiteiten. De logopedist is vrij om ook andere doelstructuren te kiezen die passen bij de activiteiten.

In de activiteiten zijn doelstructuren geordend op fase III, fase IV en V en fase VI en VII. De doelstructuren zijn geordend op volgorde van het TARSP-formulier, per fase van boven naar beneden en van links naar rechts. Zo staan in de kolom fase IV en V eerst constructies uit fase IV, waarbij van links naar rechts wordt gewerkt. Eerst worden de mededelende zinnen genoemd, dan de vraagzinnen, vervolgens de gebiedende wijs, de woordgroepen, verbindingswoorden en voornaamwoorden en ten slotte de woordstructuur. Daarna komen de doelstructuren van fase V aan bod, waarbij deze volgorde ook wordt aangehouden. Achter iedere doelstructuur staat de afkorting die ook gebruikt wordt in de TARSP. Een overzicht van de betekenis van deze afkortingen is te vinden in bijlage 3. Voor een uitgebreide toelichting over de TARSP wordt verwezen naar Schlichting (1995). Alle doelstructuren zijn grammaticaal correct. Het aanleren van grammaticaal correcte zinnen is voor kinderen met taalontwikkelingsstoornissen namelijk beter dan het aanleren van telegramstijl zinnen (Kleeck, Schwarz, Fey, Kaise, Miller & Weitzman, 2010). Daarom is gekozen om ongrammaticale structuren niet te kiezen als doelstructuren. Ook zijn alle woordgroepen, verbindingswoorden, voornaamwoorden en woordstructuren weergegeven in een zin. Het is van belang dat deze structuren in een grammaticaal correcte zin aangeboden worden, waarbij het doel benadrukt wordt. Het voorbeeld dat gegeven is in de activiteiten kan gebruikt worden, maar de logopedist is vrij om dit aan te passen. Het is belangrijk dat er een zin gekozen wordt die niet te moeilijk is voor het kind. Bij de keuze van de doelstructuren is dan ook rekening gehouden met de grammaticale fase. Wanneer OndWB (onderwerp, werkwoord, bijwoordelijke bepaling) uit fase III het doel is, zijn geen structuren uit hogere fasen in deze doelstructuur gebruikt. Stam+t is bijvoorbeeld nog te moeilijk wanneer OndWB het primaire doel is.

Pragmatiek

De doelen voor de pragmatiek zijn onder andere gebaseerd op de communicatieve functies van Van den Dungen en Den Boon (2001). Deze communicatieve functies bestaan uit interactiefuncties, controlefuncties, expres-

siefuncties, representatiefuncties en sociale functies. De conversatievaardigheden zijn gebaseerd op de keuzes uit Van den Dungen (2007). Ons boek start bij een taalleef-tijd van 2;6 jaar, daarom is ervoor gekozen om alle func-ties die vóór een leeftijd van 2;0 jaar worden verworven achterwege te laten.

Alle verbale communicatieve functies vanaf 2;0 jaar ko-men meerdere keren voor in de activiteiten. Echter, dit geldt niet voor de conversatievaardigheden. Een aantal van de conversatievaardigheden was te algemeen en zou bij bijna iedere activiteit geplaatst kunnen worden. Dit geldt voor een aantal vaardigheden rondom het verbaal geven en nemen van de beurt en rekening houden met de luisteraar. De vaardigheid rondom het voeren van een STAP-gesprek met een vreemde buiten het hier en nu (introduceren en handhaven van een topic binnen en buiten het hier en nu) is niet toegevoegd aan een acti-viteit, omdat deze vaardigheid niet goed uit te voeren is in een van de activiteiten. De andere subdoelen rondom

het hoofddoel ‘introduceren en handhaven van een to-pic buiten het hier en nu’ komen wel voor in de activi-teiten. Echter, niet bij iedere activiteit staat een doel voor conversatievaardigheden. De reden hiervan is dat niet bij iedere activiteit een conversatievaardigheid op een natuurlijke wijze geoefend kan worden.

De keuze voor de doelen per activiteit is bepaald door te beoordelen welke functie het beste past binnen een activiteit. De logopedist kan echter ook andere pragma-tische doelen kiezen bij de activiteiten. De pragmatische doelen moeten functioneel zijn en zinvol gebruikt kun-nen worden door het kind. In de activiteit wordt het doel genoemd met daarbij de leeftijd van verwerving. Deze leeftijd is de productieleeftijd en is gebaseerd op onder-zoek van Wells (1985). De productieleeftijd betekent dat de functie of vaardigheid voorkwam bij 50 procent of meer van de kinderen met een normale taalontwikke-ling.

1.7 Slotwoord

Communicatieve taaltherapie voor kinderen geeft de logopedist een overzicht van activitei-ten die uitgevoerd kunnen worden tijdens de logopedische behandeling. De activiteiten bieden ideeën voor communicatieve taaltherapie en mogen naar eigen inzicht aange-vuld en aangepast worden met andere spelideeën en doelen die op een natuurlijk com-municatieve manier ten goede komen aan de behandeling van de kinderen met taalont-wikkelingsstoornissen. Het is belangrijk om altijd de interesses en mogelijkheden van het kind voor ogen te houden. Wij hopen dat dit boek inspireert om met communicatieve taaltherapie aan de slag te gaan.

Wanneer gebruikers van dit boek vragen, opmerkingen of aanvullingen hebben naar aanleiding van hun ervaringen kan altijd contact opgenomen worden met de auteurs.

Routewijzer

Dit is activiteit 1 van hoofdstuk 5.

Dit zijn de benodigde materialen.

Dit is de uitwerking van het script.

Hier staan de woorden per leeftijdsgroep.

Hier staan de morfosyntactische structuren in fases.

Hier staan de pragmatiekdoelen onderverdeeld in communicatieve functies en conversatievaardigheden.

1 Verswinkel groente & fruit

Nep of echt groente en fruit, weegschaal en kleine plaatjes van groente en fruit.

Uitvoering

- Stal het fruit en de groente uit en speel een situatie uit tussen klant en verkoper. De klant komt binnen en groet de verkoper. De verkoper vraagt of hij de klant kan helpen.
- De klant geeft aan wat hij wil hebben en vraagt of hij dingen mag proeven.
- Er gaat ook wel eens wat mis: de klant krijgt een rotte appel, proeft een heel vieze sinaasappel of krijgt het verkeerde van de verkoper.

< 2;6 jaar	2;6 - 4;0 jaar	4;0 - 5;0 jaar	5;0 - 6;0 jaar
wachten	groenteboer/-man	aan de beurt	zoal
appel	groente - fruit	beleefd	citroen
banaan	kers	bes	andijvie
peer	mandarijn	meloen	biet
aardbei	aardappel	pruin	kool
druif	bloemkool	ui	mais
sinaasappel	sla	lusten	prei
boontjes	tomaat	vers - oud	radijs
komkommer	pit	daarvan	spinazie
wortel	hoeveel	enkel (alleen)	spruit
lekker - vies	minder	ene	tros
kiezen (ww)	weegschaal	half - heel	rot
meer	bedanken	kilo	uiteraard
dankjewel - alsjeblift	volgend(e)	natuurlijk	
kopen		wegen	

fase III	fase IV en V	fase VI en VII
Ik wil kersen OndWVC - ik - HwwZ Lekker hè? hè Grote/kleine appel BvZn	Kan ik je helpen?/Heb je bananen? Wil je nog meer? Wond(X) Ik wil die appels/deze bananen die/dezeZn Voor mij een kilo tomaten mij	Ik wil geen bananen, want die lust ik niet Nevens - want - geenX Mag ik de druiven ook even proeven? Wond5+ Ik heb geen appels meer geenX

Pragmatiek

Communicatieve functies

- Het kind reageert op een vraag om verduidelijking van de referent (2;9). Zeg: *Mag ik deze?* (zonder te wijzen). Kind: *Wat wil je?*
- Het kind stelt een indirecte vraag om te krijgen wat het verlangt (5;0): *Ik zie lekkere aardbeien. Ik denk dat wij thuis geen appels meer hebben.*
- Het kind vraagt naar de naam van iets (2;6). Leg voor het kind onbekende soorten fruit/groente in de winkel, zodat het kind kan vragen naar de naam: *Wat is dat?*

Conversatievaardigheden

- Het kind herhaalt de voorafgaande uiting als de volwassene deze niet verstaan of begrepen heeft (3-4). Vraag: *Welk fruit wilt u?* Je verstaat het antwoord van het kind niet en zegt: *Ik verstond het niet, welk fruit?*

5 • Winkelen

Beeldmateriaal bij deze activiteit

hele appel

halve appel

banaan

peer

aardbei

druiven 1

druiven 2

sinaasappel

boontjes

komkommer

wortel

kers

95

Hoofdstukvermelding.

Deze plaatjes kunnen via de website gedownload en geprint worden voor gebruik bij de activiteiten.

Grote rol papier (bijvoorbeeld behang), potloden, gum en eventueel een spiegel. Bij 4;0-6;0 uitbreiden met doktersjas en een prentenboek of platen over de binnen- en buitenkant van het lichaam.

Uitvoering

- *Taalleeftijd 2;6-4;0 jaar:* Laat het kind op het papier liggen, zodat je de omtrek van zijn lijf kunt tekenen. Teken het kind twee keer, zodat je een voor- en een achterkant hebt.
- Bedenk samen wat er allemaal op het lichaam getekend moet worden en teken dit erop. Teken af en toe iets verkeerd, bijvoorbeeld een neus op de buik of een navel op een been. Stimuleer het kind om jou te verbeteren. Laat het kind in de spiegel kijken om te zien hoe het eruitziet en of alles op het lichaam getekend is.
- *Taalleeftijd 4;0-6;0 jaar:* Voor kinderen in deze taalleeftijd kun je de bovenstaande oefening uitbreiden door een bezoek aan de schooldokter na te spelen. De schooldokter controleert of alles in orde is en of het kind alles kan met zijn lichaam. Hij vraagt het kind opdrachten uit te voeren zoals 'Knijp je linkeroog eens dicht' en 'Maak eens een hele grote spierbal'. De dokter legt woorden zoals maag en spier uit, hij vertelt waar het zit en wat je ermee doet.
- Bij deze taalleeftijd is het belangrijk om onderscheid te maken tussen de binnen- en de buitenkant van het lichaam met behulp van realistische prentenboeken en platen.

< 2;6 jaar	2;6 - 4;0 jaar	4;0 - 5;0 jaar	5;0 - 6;0 jaar
eerst duim	lichaam	lijf	van top tot teen
arm hoofd	achterkant - voorkant	binnenkant - buitenkant	rechterkant - linkerkant
hand gezicht	gezicht	zijkant	pupil
vinger haar	hals	links - rechts	wenkbrauw
nagel neus	keel	beide(n)	wimper
buik mond	neusgat	vervolgens	middel (taille)
billen oog	vuist	voorhoofd - achterhoofd	enkel
been oor	duim	lip	linkerhand - rechterhand
knies wang	pink	borst	pols
voet kin	wijsvinger	maag	spier
teen nek	1 t/m 10 schouder elleboog	navel vorm	spierbal

fase III	fase IV en V	fase VI en VII
Hier moet een oor/duim OndWB – Inv – HwwZ Op (het) gezicht/(de) buik VzN Vijf tenen/twee oren BvZn	Ik teken hier een teen OndWBVC Ik teken de navel/billen op de voorkant/achterkant OndWBVC – VzBepZn Wat moeten we nog tekenen? Vr4	Ik denk dat er nog een spierbal op moet VCbijzin De linkerhand en de rechterhand XenX+ Er moet nog een nagel bij er

Pragmatiek

Communicatieve functies

- 6 Het kind geeft aan wat het van plan is te gaan doen (2;0). Vertel om de beurt wat jullie gaan tekenen: *Ik ga een oog tekenen. Hier moet een teen.*
- 16 Het kind geeft een ontkennend antwoord op een informatieve vraag (2;0). Teken de lichaamsdelen op de verkeerde plek en vraag of het goed is: *Moet de neus hier? Moeten de voeten hier?*
- 18 Het kind vraagt naar de naam van iets (2;6). Teken lichaamsdelen die het kind niet kent en stimuleer het kind om te vragen wat het is. Teken bijvoorbeeld een spierbal, maag, wimper of wenkbrauw en kijk het kind vragend aan: *Wat is dat?*

Naar bed

Poppen, bed, deken, kussen, knuffels, wekker, tandenborstel, tandpasta en een voorleesboekje. Bij 4;0-6;0 eventueel uitbreiden met een prentenboek.

Uitvoering

- *Taalleeftijd 2;6-4;0 jaar:* Speel samen met het kind een situatie uit over naar bed gaan. Hiervoor kun je poppen gebruiken, maar je kunt ook spelen dat jullie zelf gaan slapen. Kijk op de klok en bespreek dat het bedtijd is voor de pop. Kleed de pop uit, doe hem zijn pyjama aan, poets zijn tanden en leg hem in bed. Stop de pop in, lees hem een boekje voor, zing een slaapliedje, zet de wekker en geef de pop nog een kus en een knuffel. Doe de gordijnen dicht en het licht uit.
- De pop wil of kan niet slapen: hij is bang in het donker, heeft een nare droom of is gewoon nog niet moe en wil nog spelen. Troost de pop en zeg dat hij nog even mag lezen. Ga even later kijken, want dan moet hij echt gaan slapen. Als het weer licht is, gaat de wekker en moet de pop opstaan.
- *Taalleeftijd 4;0-6;0 jaar:* Koppel de activiteit 'naar bed' aan emoties rondom dromen en bang zijn. Gebruik hierbij eventueel een prentenboek.

< 2;6 jaar	2;6 - 4;0 jaar	4;0 - 5;0 jaar	5;0 - 6;0 jaar
slaapkamer	stapelbed	laken	dekbed
bed	bedtijd/tijd	aankleden - uitkleden	hoog (hoog tijd)
liggen	laat - vroeg	direct	sloffen/schuifelen
buik - rug	voor (voor het slapen)	kwartier	stommelen
deken	schoot	eigenwijs	voeteneind
kussen (zn)	knuffel (aai)	nogal	zij (lichaamsdeel)
pyjama	uitdoen - aandoen	doodmoe	instoppen
pantoffels/sloffen	gordijn	slaperig	knus
tandenborstel	licht - donker	gapen/geeuwen	goedenacht
boek - lezen	lied(je)	in slaap vallen	dromerig
zingen	droom	toe (dicht)	inslapen/in slaap komen
moe	slaap (diepe slaap)	kier	woelen
slapen	snurken	knop	uitslapen
welterusten	vroeg	op (wakker)	(uit)strekken/rekken
lamp/licht	wekker		(zich)
wakker	wijzer		wekken
opstaan	na (na het slapen)		

fase III	fase IV en V	fase VI en VII
Ik wil niet slapen OndWB – Hww i – ik Slapen hè? hè Jij moet slapen Hww i – jij	Ik wil nog niet slapen OndWBB Het is te donker/licht het – BBv/B Ik wil nog een verhaaltje lezen BvBepZn Mag het licht nog even aanblijven?/ Mag de beer ook in bed? Wond4	Als ik de lamp uitdoe, moet je gaan slapen Bbijzin – als Mag ik nog even een boekje lezen? Wond5+ Er zit een monster/spin onder mijn bed er

Pragmatiek

Communicatieve functies

- 5 Het kind verbiedt iemand iets (2;0). Breng meerdere knuffels of poppen naar bed en laat het kind deze verbieden om uit bed te gaan, te lezen of te spelen: *Je mag niet lezen/spelen/uit bed!*
- 7 Het kind vraagt om toestemming (2;6): *Mag ik (een boekje) lezen? Mag het licht aan(blijven)? Mag ik opblijven?*

Badje met water, (vieze) plastic pop(pen), douchegel/zeep, shampoo, washandje, bodylotion en wc-papier.

Uitvoering

- *Taalleeftijd 2;6-4;0 jaar:* De pop is erg vies en moet in bad, maar eerst moet hij nog even naar de wc. Kleed samen de pop uit en zet hem in bad. Er wordt gespetterd en geknoeid met water, alles wordt kletsnat.
- Was het hele lichaam van de pop met een washandje met zeep. Was daarna het haar met shampoo - voorzichtig, want shampoo in de ogen is niet fijn - en spoel de pop af.
- Droog de pop af met een handdoek en smeer hem in met bodylotion. Dan is de pop helemaal schoon en ruikt weer lekker. Doe de kleertjes van de pop weer aan.
- *Taalleeftijd 4;0-6;0 jaar:* Voor deze taalleeftijd is de activiteit minder geschikt. De activiteit kan bij deze groep wel geschikt zijn voor bepaalde morfosyntactische of pragmatiekdoelen. De meeste woorden vanaf 4;0 jaar komen ook voor in andere activiteiten, zoals 'afwassen' in het thema 'aan tafel' en 'schoonmaken' in het thema 'huis'.

< 2;6 jaar	2;6 - 4;0 jaar	4;0 - 5;0 jaar	5;0 - 6;0 jaar
badkamer bad douche vies/vuil/bah koud - warm/heet water nat wassen washandje zeep shampoo spetteren netjes/schoon handdoek afdrogen/drogen	plassen - poepen bril (van wc) al (ben je al klaar?) afvegen wc-rol toiletpapier/wc-papier doortrekken uitdoen - aan(doen) bloot lichaam kraan douchen kletsnat badschuim ruiken	uitkleden - aankleden uittrekken behoorlijk (tamelijk) smerig lijf huid straal (water) stromen spul knijpen wrijven uitspoelen tijdens zo (dadelijk)	plas (urine) in je blootje douchekop wastafel baden drijfnat lauw glibberig prikken (gevoel) afspoelen fris (nieuw) uitdrogen

fase III	fase IV en V	fase VI en VII
(De) buik/(het) been ook wassen OndWB In (het) bad VzN (De) pop moet plassen Hww i	Doe je ogen dicht! WXY De buik/het been is heel vies de – BBv/B – hetZn Ik spoel het haar uit/Ik kleed de pop aan/uit Wdeel Ik ga nu de armen/haren even wassen VCWondBB	De buik/benen (van de pop) moet(en) ook nog even met zeep gewassen worden 6+ Ik denk dat ik nu de billen/haren ga wassen VCbijzin Er zit nog zeep op de wangen er Ik ga onder de warme douche/in het koude bad VzBepBvZn

Pragmatiek

Communicatieve functies

- Het kind geeft aan wat het van plan is te gaan doen (2;0). Vertel tijdens het douchen en plassen wat jullie allemaal gaan doen: *Ik doe de benen. Ik ga de voeten wassen. Ik ga de billen afvegen.*
- Het kind waarschuwt iemand (4;6): *Kijk uit! Doe je ogen dicht! Niet te veel water!*
- Het kind stelt een indirecte vraag om te krijgen wat het verlangt (5;0): *Ik kan niet bij de shampoo. De zeep ligt te ver. Het wc-papier is op.*